

Dyslexi ?

Bo Sundblad

Intresset för dyslexi har under 90-talet varit ihärdigt. Intresset har varit konstant sedan 1990 trots att inget nytt framkommit. Varje artikel eller TV-program har sedan dess haft nästan samma budskap och innehåll i 5 år. Så brukar det inte vara. I media har dyslexi kommit att bli ett ensamt undantag från regeln att något måste vara "nytt" eller en "nyhet" för att få utrymme i media, och regeln att få en "nyhet" väl utrymme i media så varar mediautrymmet sällan mer än ca 3 månader. Dyslexi som mediafenomen borde studeras noggrannare. Ett par sociologiska studier är nu antligen på väg. Inom sociologin talar man ibland om en företeelse som man kallar patologisering. Det man syftar på är hur man i ett samhälle av olika anledningar omvandlar en kulturell oförmåga till något biologiskt, en sjukdom. Dessa dimensioner är dock ännu inte aktuella i den svenska dyslexidebatten, dessa frågor ställs inte.

De frågor man ställer är istället:

Vad är Dyslexi?

Hur utbredd är dyslexi?

Vad orsakar Dyslexi?

Vilka metoder finns för att övervinna dyslexi?

Vad görs i skolorna idag för att hjälpa dyslektiska elever?

Vad görs i lärarutbildningen idag för att rusta lärarna att hjälpa dyslektiska elever?

Vilka är hindren för en effektiv hjälp åt dyslektiska barn och ungdomar?

Vad behöver göras på central nivå för att dyslektiska barn och ungdomar skall få bättre hjälp än hittills i skolan?

Dessa frågor ställdes följdriktigt av Riksdagens Utbildningsutskott inför en utfrågning utskottet anordnade den 8 februari 1994. De svar jag gav sammanfattar också forskningen sedan 1950.

Vad är Dyslexi?

Symptomet/fenomenet visar sig i en läs- och skrivförmåga som inte visar upp en tillräcklig korrekthet och funktion i förhållande till det som krävs av individen i t ex åk 3, yrkeslivet eller som individen själv önskar. Det är centralt att man inser att symptomet är ålders-, situations- och kulturbundet, dvs relativt. Dyslexi finns alltså inte i en enbart muntlig kultur.

Dyslexi är ett förslag till en biologisk förklaring till detta symptom som det, trots snart 100 års forskning, ännu inte finns en acceptabel och enhetlig definition på.

Ett stort problem är att termen/ordet dyslexi för många innebär en förklaring och därigenom medför en konsekvent sammanblandning av fenomen och förklaring. Medvetenheten om denna problematik var så pass hög för 10 år sedan, att man övergav termen (med undantag för media). Man övergick till termen läs- och skrivsvårigheter som inte blandar ihop fenomen och förklaring. Vi har dock tyvärr under 1990-talet fått uppleva en tilltagande begreppsförvirring.

Bilden av dyslexi är ingalunda så klar som man från vissa håll, med en tvärsäkerhet och en trosvisshet som borde vara alarmerande, säger sig veta. Det krävs systematisk övertolkning av data för dessa påståenden. Jag hävdar att dyslexi är ett ord som innehåller ett förslag till förklaring som skapar missförstånd, negativa förväntningar och i värsta fall kan förvärra existerande läs- och skrivsvårigheter. I varje fall kan möjligheterna till en lyckad terapi försämrats.

Hur utbredd är dyslexi.?

Frågan är mycket svår att svara på bl. a. beroende på det jag nyss påpekade, dvs det finns ingen enhetlig och acceptabel definition på begreppet dyslexi. Det som inte är definierat kan ju inte mätas med någon större säkerhet. Ovanpå definitionsproblematiken kompliceras det hela av att den gängse mätmetodiken enbart är kvantitativ.

Symptomen läs- och skrivsvårigheter fastställs på samma sätt som man ger betyget 1 i det relativa betygssystemet. Symptomet definieras kvantitativt grupprelaterat, baserat på antagande om normalfördelning, vilken i sin tur dels bygger på ett oredovisat grundantagande att fenomenet är biologiskt orsakat, dels bestämmer fördelningen innan mätningen. Jämför med att andelen 1:or skall vara ca 7%. Vid testning av dyslexi används sällan en femgradig skala utan oftast den 9:gradig Stanineskalan blir andelen något lägre. Bakgrunden till uppgifter som 5 - 8% :ig frekvens bygger på just sådana antaganden. Att sedan räkna om dessa ibland förutbestämda procentsatser till absoluta tal, som media med förtjusning gör, och tala om t ex 55 000 personer och samtidigt använda detta som sakargument, är direkt bedrägligt. Grunden för dessa siffror är antaganden och därmed mycket osäker.

Går man däremot in med en kvalitativ ansats, som Lena Holmberg 1992 gjorde på uppdrag av Skolverket, blir utfallet ett annat. Man definierar först vad det är att kunna läsa, dvs innan man går in och gör mätningen, istället för att efter mätningen definiera gränsen i relation till medelvärdet på samma sätt som i det relativa betygssystemet. Hon angav kravet och fick fram häpnadsväckande resultat. Av de över 3 000 eleverna i åk 5 som hon undersökte år 1992 var det bara 3 stycken som inte kunde läsa. Holmberg påpekar att orsaken till dessa 3 elevers problem fortfarande är en öppen fråga. På dessa grunder kan man konstatera att frekvensen för dyslexi i en årskull knappast skulle kunna vara mer än en individ på tusen, dvs mindre än 1 promille. Att hon pga svårigheterna att definiera dyslexi benämner gruppen analfabeter förändrar ingenting. Detta borde ha intresserat media "Mindre än 1 promille har dyslexi". Underlaget för detta konstaterande är säkrare än många andra uppgifter som cirkulerat i media sedan 1990.

Men andelen elever som går ur grundskolan och ännu inte förstått att läsa går ut på att förstå, dvs som fortfarande är ilitterata ("The new illiteracy"), är i Sverige och Europa betydligt större och här är det uppenbart en fråga om skolskador. Andelen elever på högstadiet som inte förstår sina läroböcker är skrämmande stor och detta är inte ett läsproblem utan ett text- och undervisningsproblem. Det som bekymrar mig är att dyslexidebatten skymmer sikten och hindrar oss från att ta tag i de sistnämnda viktiga och allvarliga pedagogiska problemen. Problemet håller på att bli mycket synligt i vårt land i och med att 98% av grundskoleeleverna fortsätter till gymnasiet och till största delen kommer in på sitt förstahandsval. Det är nu allmänt känt att lärarna på t ex samhällsvetenskapliga programmet på gymnasiet redan är desperata, upp till 30% av eleverna är i kategorin "The new illiteracy".

Vad orsakar Dyslexi?

Det går inte att svara på den frågan utan att gå in i ett cirkelresonemang. Termen dyslexi innebär för många i sig en förklaring, dvs att fenomenet är biologiskt orsakat. Det problematiska är att man bestämt sig för att problemet är biologiskt orsakat redan innan man börjat diskutera orsakerna. Om jag omformar frågan går det att svara på den. Vad orsakar grava Läs- och skrivsvårigheter?

Orsaken kan vara biologisk, social, emotionell, pedagogisk, kulturell eller historisk. Det finns inget vetenskapligt hållbart sätt att utesluta någon av dessa orsaker. Återigen hänger det samman med den gigantiska definitionsproblematiken. En god hypotes är att det oftast är fråga om en kombination av faktorer. Jag menar att idag tyder mycket på att orsaken alltid är individuell och för det mesta sammansatt. Oftast en ond cirkel som gått för långt.

Det som gjort frågan mer och mer infekterad de senaste 10 åren är att forskning inom psykologi, pedagogik, socialantropologi och språkvetenskap pekar ut läsinlärningsmetodik, specialmetodik av traditionellt slag och skolan som dominerande orsak till läs- och skrivsvårigheter.

Det som ytterligare komplicerar det hela är att vad man mäter tenderar att bestämma orsakerna. Söker man kvantitativt mäta något man t ex kallar fonologisk medvetenhet, så kommer det att framstå som orsaken. Problemen med vad som är orsak och vad som är verkan är stora. Svårigheterna, även för expertisen på området, att hålla isär fenomen och förklaring bidrar till problemen.

Ytterligare ett problem är att vissa orsaker har sedan 1990 blivit tabubelagda som tänkbara primära orsaker, dvs det är inte tillåtet att ta reda på om dessa faktorer utgör en dominerande orsak. Dit hör emotionella orsaker och läsinlärningsmetodik.

Även om vittnesmål som bevis tillhör andra samfund än det vetenskapliga är dock ett mönster tydligt i dessa vittnesmål. Som en röd tråd går problem med självkänsla, självbild och smärtsamma skolupplevelser, dvs psykologiska faktorer, som klart dominerande faktorer bakom oförmågan eller blockeringarna.

När det gäller frågan om orsaker till grava läs- och skrivsvårigheter tenderar den biologiska trenden (som alltid är stark i en lågkonjunktur), att bortse från en ganska välkänd teoretisk dimension. Läsning är en högre funktion och en funktion som är utvecklad mycket sent i arten människans utveckling. Människan har inte läst mer än de senaste 6 000 åren vad man vet. Läsning är ett kulturellt fenomen.

Att läsning är en högre funktion innebär att den är en egenskap hos helheten av en sammansatt funktion, av sammansatta förmågor.

Att t ex kunna "se" är ju resultatet av en kombination av ett antal neurologiska delkomponenter. Skadas en av dessa kan man förlora synen. Skadas näthinnan kan man förlora synen, men om istället den del i hjärnan som skall bearbeta signalerna skadas, kan man också förlora synen. Vid starr kan bägge de föregående vara intakta, dvs det är svårt att säga var synen sitter. Synen är bara en av flera sammansatta funktioner som läsningen vilar på. Skadas en kan det störa läsningen men att lokalisera läsningen till denna delförmåga vore ju ett direkt missuppfattning.

Det märkliga är sedan, som det visat sig i samband med afasiterapier, att innehållet i våra mentala processer, i många fall, kan kompensera för en fysiologisk skada i någon av de kanske hundratals neurologiska delfunktioner som är inblandade.

Vidare, debatten om arv och miljö är ingalunda så fastlåst som det kan verka. Det blir nu allt tydligare att det biologiska arvet påverkar funktioner tidigt utvecklade i artens utveckling, medan sent utvecklade funktioner påverkas av kulturella och sociala faktorer.

Dessa övergripande dimensioner gör det föga troligt att den inriktning inom neurologin, som just nu gör sig bred, kommer att kunna lösa problemen så som den hoppas. Man kommer att misslyckas pga att läsning är en kulturprodukt.

Vilka metoder finns för att övervinna dyslexi?

Frågan är i sig en intressant anomali. Om dyslexin är enbart biologiskt orsakad, borde den inte gå att övervinna. Dessutom finns det ingen medicinsk behandling/habilitering. Piller eller neurofysiologiska ingrepp mot kulturprodukter är nog inte heller att förvänta.

Jag tillåter mig därför att modifiera frågan till: Vilka metoder finns det för att övervinna grava läs- och skrivsvårigheter?

Här råder det faktiskt redan konsensus idag om att behandlingen/habiliteringen är pedagogisk. Detta är intressant beroende på att den huvudsakligen är grundad på praktisk erfarenhet. Rimligtvis borde en behandling vara grundad i en idé om orsakerna till problemet. Vi börjar skönja en konsensus om att de framgångsrika metoderna är de som får individen att (igen) börja tro på sin egen förmåga att lära sig att läsa eller vidareutveckla sin läs- och skrivförmåga. Det handlar ofta om att hjälpa individen över de blockeringar som den onda cirkeln har skapat. Här är det fråga om en av pedagogikens hörnstenar nämligen att vara en tillämpning av psykologi.

Den andra hörnstenen är mer komplex. All pedagogisk metod utgår från någon idé/teori, i detta fall en teori om vad läsning är. Och då närmar vi oss snabbt pudelns kärna. Det är detta som är anledningen till den höga temperaturen i debatten. I Sverige och internationellt finns det två varandra uteslutande teorier om vad läsning är, nämligen:

a/ En separat läsförmåga och en process bestående av avkodning bokstav för bokstav som lärs via en första teknisk fas.

b/ En vidareutveckling av den språkliga förmågan, en process som utgår ifrån en tolkning av sammanhangen och som lärs via att söka ett innehåll och viljan att kommunicera.

Om vi är beredda att skifta teori, så finns billigare och bättre lösningar; detta skymms av den biologiska förklaringsmodellen och dyslexidebatten.

Byter man teori om vad läsning är, blir det uppenbart att neurologin har föga att tillföra pedagogiken - behandlingen - habiliteringen.

Vad görs i skolorna idag för att hjälpa dyslektiska elever?

Vi talar om elever med grava läs- och skrivsvårigheter. Huruvida de är dyslektiska är en öppen fråga. Det framförs gång på gång grundlösa anklagelser mot skolan som om varken resurser eller kompetens finns där. Det finns en väl utbyggd organisation för att fånga upp och ta hand om elever med dessa svårigheter. Alla som är födda efter 1970 vet det. När de gick på lågstadiet kände de i allmänhet specialläraren till namnet. Det finns fortfarande minst en speciallärare knuten till varje skola. Resurserna finns men frågan är hur de används och bör användas.

Modellen med läskliniker, som idag kallas dyslexicentra, där bristerna skall tränas bort, är redan prövad i full skala i Sverige en gång. Det är ursprunget till den nuvarande speciallärarfunktionen i grundskolan. Jag har svårt att förstå varför den skall prövas en gång till. Det finns en kvalificerad anledning till att man övergav den förklaringsmodell, den organisation, den diagnostik, den metodik, den bedömning av problematiken som dyslexirörelsen vill återinföra. Ulla-Britt Bladini reder ut detta i sin rapport "Läs- och skrivsvårigheter - ordblindhet - dyslexi" Göteborgs Universitet 1994.

Riksdagen har den 14 dec 1993 fattat beslut om en ny läroplan, som infördes 1 juli 1995, med vilken skolan på ett helt nytt sätt kommer att tvingas ta ansvar för att varje elev skall få ta del av sin demokratiska rättighet att bli läsande och skrivande. Skolan har därmed ett pedagogiskt resultatansvar för en miniminivå som på ett helt nytt sätt skyddar elever med en sämre utgångspunkt. Detta är en betydande skärpning av skolans ansvar, närvarorätt är på väg att vidgas till kunskapsrätt. Det kommer att bli betydligt svårare att skylla misslyckanden på eleven, dvs förklara eleven som obegåvad eller dyslektisk. Läsinlärningsmetoder som ger läs- och skrivsvårigheter och specialpedagogiska metoder som inte leder framåt kommer med nödvändighet att rensas ut och nya kommer att utvecklas. Så när det gäller elever är förutsättningarna radikalt förbättrade.

Vad görs i lärarutbildningen idag för att rusta lärarna att hjälpa dyslektiska elever?

Jag vill först påtala hur trött jag är på det systematiska förtal som bedrivits mot speciallärarutbildningarna och lärarutbildningen från dyslexirörelsens sida, med en trosvissnet om att man har patent på sanningen som är skrämmande. Man angriper lärarutbildningen för att den inte står för samfundets sanning.

Det är mycket svårt att yttra sig generellt om vad som görs och inte görs i lärarutbildningen. Den enkät till lärarutbildningar som gjordes för några år sedan var pga sin frågekonstruktion direkt missvisande. Som man frågar får man svar. Jag känner personligen inte till någon lärarutbildning där man de senaste 10 åren inte tagit upp fenomenet läs- och skrivsvårigheter. Att man tar upp fenomenet och dess orsaker under andra rubriker än dyslexi betyder ju inte att man inte tagit upp det. Dyslexirörelsens okunnighet och oförmåga att hålla isär fenomen och förklaring är uppenbar och besvärande.

Det jag skulle vilja kritisera lärarutbildningen för är att man inte redovisat varför man under 70-talet övergav den modell dyslexirörelsen vill återinföra. Det som skall karaktärisera en högskoleutbildning är att den skall hålla isär fenomen och förklaring och ge teoretisk bakgrund till de metoder som lärs ut. Det är just på lärarhögskolorna kunskapen om att termen dyslexi innebär en sammanblandning av fenomen och förklaring skall finnas. Studierna bör vara inriktade på att de studerande skall kunna sätta sig in i olika metoders teoretiska bakgrund så att de själva får ta ställning som det anstår en högskoleutbildning. Enligt min erfarenhet går det alldeles utmärkt. En högskoleutbildning har faktiskt ansvar för att de studerande lär sig att hålla isär fenomen och förklaring.

En väg ut ur dagens förvirring skulle kunna vara att man i större utsträckning, t ex i pedagogikstudierna, använder kaoset runt dyslexi som det ypperliga exempel det är, på hur komplext pedagogikens territorium är, och därigenom visa upp ämnets karaktär. Möjligen borde man kanske i lärarutbildningen ägna mer tid åt att bygga ut kunskap om fenomenet läsning, eftersom det är skolans viktigaste verktyg för kunskapsbildning. Då skulle man kunna nå en så bred kompetens att lärare skulle kunna motverka mekanisk avläsning, förstå varför högstadieläroverna inte förstår sina läroböcker samt sätta in även den begränsade problematiken "grava läs- och skrivsvårigheter" i sitt sammanhang.

Vilka är hindren för en effektiv hjälp åt dyslektiska barn och ungdomar?

Vi talar om elever och ungdomar med grava läs- och skrivsvårigheter. Orsaken en öppen fråga.

Först och främst, se till att de inte feldiagnostiseras. En feldiagnos kan få förödande effekter; den kan leda till en tragedi. I värsta fall kan eleverna förhindras att bli litterata och att kunna försörja sig själva. Om läs- och skrivsvårigheter är ett symptom på en pedagogisk, social eller emotionell problematik och de blir feldiagnostiserade, blir diagnosen bara sten på börda.

Ett tankeexperiment: Tänk om Lena Holmbergs mindre än 1 promille är korrekt? Tänk er in i konsekvenserna av detta!

Det skulle kunna innebära att över 95 % av de 5 - 8% dyslektikerna är feldiagnostiserade och därmed också blir felbehandlade. Utöver de personliga tragedierna är det dyrt, mycket dyrt. En större ödmjukhet och mindre trovisshet vore på sin plats.

Jag hade ett intryck av att man efter kampanjen "En skola för alla" som satte elever med läs- och skrivsvårigheter i fokus i början av 80-talet, var på väg i en ganska gynnsam riktning. Men om man erkänner existensen av och risken med självuppfyllande profetior och de förödande effekterna på eleven som en feldiagnos har, framför allt en tidig feldiagnos, då har situationen sedan 1990 blivit sämre och sämre. Och ju mer resurser som pumpas in, desto värre blir det. Det är inget fel på målsättningen men metoderna, tillvägagångssättet blir oftast en björntjänst. Många egensinniga barn som önskat välja sin personliga väg in i skriftspråket och avvikit från normen, bestämd av traditionen, har motats in i återvändsgränder av det tilltagande förvirringen och hysterin runt läs och skrivsvårigheter.

Det finns runt om i vårt land mängder av skickliga lågstadielärare som ger klassomgång efter klassomgång förutsättningar att lära sig läsa utan att en enda elev har snubblat på vägen. Varför kan vi inte lära av dem. Idag möts de av hån då de hävdar att de inte stött på några elever som skulle ha några biologiska hinder att lära sig läsa. Det dessa skickliga lärare visar upp är en mycket billigare lösning. Ett värdefullt steg i rätt riktning har tagits av Skolverket med rapporterna "Bra läsning och skrivning" 1994 och "Rum för lärande" 1994. Det borde satsas mer resurser på att studera dessa skickliga lärare. Även denna möjlighet skymms av det kaos som nu skapats runt dyslexibegreppet.

Vad behöver göras på central nivå för att dyslektiska barn och ungdomar skall få bättre hjälp än hittills i skolan

Man bör på central nivå vara försiktig i sitt agerande, så att man inte luras in i att bli domare i en ännu inte avslutad internationell vetenskaplig kunskapsprocess. Vi vet faktiskt inte om dyslexi är en rimlig förklaring till fenomenet/problemen. De centrala myndigheterna Skolverket och Handikappombudsmannen borde nog visa större försiktighet.

Vad som behövs är analyser, utvärderingar och uppföljningar av gjorda insatser som inte är partsinlagor. De lärare som lyckas få med sig alla elever in i skriftspråket borde studeras noggrannare. Dessutom, eftersom all den forskning och utvärdering som gjorts i vårt land sedan 60 -talet inte respekteras, behöver tydligen forsknings- och utvärderingsresurser satsas på att alla dessa studier görs om. Hela den modell, som dyslexisrörelsen vill återinföra, prövades ju i full skala och befanns, efter omfattande uppföljning och utvärdering och fortsatt forskning, icke fungerande. Vad som också behövs är insatser för att få till stånd en dialog så att vi kan få möjlighet att bringa lite reda i det kaos som uppstått runt att för många elever misslyckas med att lära sig läsa och skriva.

Avvakta vidare effekterna av den nya läroplanen. Gå inte emot beslutet om resultatansvar med regelstyrning bakvägen med specialdestinerade resurser till t ex "Dyslexicentra". Det är metodstyrning och regelstyrning. Nya Zeeland har blivit internationellt uppmärksammat för att man med resultatstyrning bestämt sig för att alla elever skall kunna läsa och skriva efter åk 3. Man har lyckats med 998 promille.

Till sist

Vad sedan gäller vuxna med en otillräcklig läs- och skrivförmåga eller psykologiska blockeringar kring sitt läsande och skrivande finns nu i realiteten ett individuellt vägval. Antingen väljer man dyslexi som identitet, och det valet har varken jag eller någon annan med att göra trots att det hindrar en habilitering. Som det ser ut nu finns det opinion för att samhället skall respektera det valet och idén att tillståndet inte går att häva och ge ett visst materiellt stöd. Eller så väljer man att ta sig ur sina läs- och skrivsvårigheter. Frågan är om den senare gruppen får tillräckligt stöd idag. Jag anser t ex att man inte tillräckligt respekterar deras val, utan söker övertala dem in i identiteten dyslexi; ofta på så sätt att de måste acceptera diagnosen dyslexi för att få tillgång till den hjälp de behöver. Detta borde redas ut betydligt grundligare.

Det positiva med den stora uppmärksamhet frågan har idag är att det borde finnas goda möjligheter se det lönsamma i att hjälpa de vuxna som vill ta sig fram till ett väl fungerande och oproblematiskt läsande och skrivande. Här kan nog resurser satsade på att utveckla nya arbetsformer ge användbara erfarenheter. Man utvecklar läs- och skrivförmågan t ex genom att sätta andra intressen i centrum. Det är en väl beprövad väg när det gäller barn. En studiecirkel om något som intresserar gruppen skulle, rätt hanterad av en duktig pedagog, ge god utdelning. Vi har faktiskt en lång tradition på det området i vårt land, även om vi just nu tycks ha glömt bort även det. Nästa steg, som är nytt, blir att samma grupp får erfara vilket fantastiskt verktyg en ordbehandlare är och hur roligt det är att skriva. Ordbehandlingsprogrammet hjälper sedan till med att hitta de ord som p g a kreativ stavning avviker från normen tills man övat upp sig i att se det själv.

Man behöver inte bli påmind om den smärta man utsattes för i skolan när man fick schavottera med sin inkompetens vilken ofta satte igång den onda cirkeln. Att datorn bråkar med en är inte värre än när man försöker överlista datorspelet.

Publicerad i bl a KRUT nr 79 3/95